

O'ZBEK MATNLARIDA METAFORALARNING KOGNITIV ASPEKTI

Shukurova Zulxumor Baxtiyarovna

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

zulxsh0815@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek tili adabiy matnlarida metaforalarning kognitiv tabiatini o'rganishga bag'ishlangan. Unda konseptual metafora nazariyasi asosida metaforaning tuzilma va semantik xususiyatlari, shuningdek, mantiqiy va madaniy bilimlar asosida shakllangan mantiqiy modellar tahlil qilinadi. O'zbek yozuvchilari va shoirlari asarlaridan olingan namunalar metaforalarning milliy tafakkur va madaniyatni qanday aks ettirishini ochib beradi. Maqolada J. Lakoff va M. Jonsonning konseptual metafora nazariyasi asos qilib olingan.

Kalit so'zlar: kognitiv lingvistika, konseptual metafora, o'zbek adabiyoti, mantiqiy modellar, dunyo obrazi, til va tafakkur.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению когнитивной природы метафор в художественных текстах на узбекском языке. На основе теории концептуальной метафоры рассматриваются структурные и семантические особенности метафор, а также когнитивные модели, сформированные на основе логических и культурных знаний. Примеры из произведений узбекских писателей и поэтов демонстрируют, как метафоры отражают национальное мышление и культурные особенности. В работе опираются на концептуальную теорию метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, узбекская литература, ментальные модели, картина мира, язык и мышление.

Abstract: This article is devoted to the study of the cognitive nature of metaphors in literary texts written in the Uzbek language. Based on the theory of conceptual metaphor, it examines the structural and semantic features of metaphors, as well as cognitive models formed through logical and cultural knowledge. Examples from the works of Uzbek writers and poets reveal how metaphors reflect national thinking and cultural identity. The article draws on the conceptual metaphor theory developed by G. Lakoff and M. Johnson.

Keywords: cognitive linguistics, conceptual metaphor, Uzbek literature, mental models, worldview, language and thinking.

Metafora ko'p asrlar davomida adabiy uslub va badiiy ifoda vositasi sifatida qaralgan. Biroq, kognitiv lingvistika rivojlanishi bilan (Lakoff va Jonson, 1980)¹ metafora nafaqat til hodisasi, balki inson tafakkurining asosiy vositalaridan biri sifatida talqin qilinmoqda.

O'zbek tilida metaforalar milliy dunyoqarashni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, xalqning madaniy qadriyatlari, urf-odatlarini va dunyoni anglash usullarini aks ettiradi.

Lakoff va Jonson¹ nazariyasiga ko'ra, konseptual metafora bir kognitiv sohadagi (manba soha) tajriba boshqa bir soha (maqsad soha) orqali tushuntiriladi. Masalan:

"Hayot — bu yo'l"

Bu yerda mavhum tushuncha "hayot" konkret tajriba — "yo'l" orqali tushuntirilmoqda.

Bunday metaforalar nafaqat so'z boyligini oshiradi, balki inson tafakkurining abstrakt tushunchalarni anglash va tasniflash mexanizmini ham ifodalaydi.

O'zbek tilidagi barqaror metaforalar xalq tafakkurida shakllangan umumiy bilimlar tizimini ko'rsatadi. Misollar:

- **"Ko'ngli qorong'i"** — majoziy ma'noda: ruhiy tushkunlik holati.
- **"Zamon qushi uchib ketdi"** — vaqtning tez o'tishini ifodalovchi obraz.

Bu kabi metaforalar orqali vaqt, hissiyot, jamiyat, taqdir kabi tushunchalarning xalq tilida qanday tasvirlanishi ko'rsatiladi.

O'zbek adabiyotidan namunalar tahlili

a) Erkin Vohidov

"Ko'nglimda bir qush bor — uchmaydi, qichqirmaydi."

Bu satrda **"ko'ngil"** metaforik tarzda **qush** sifatida ifodalangan. Bu obraz yurakdagi yolg'izlik, sukunat va noziklikni bildiradi. Konseptual metafora: **KO'NGIL — TIRIK MAHLUQ.**

b) Abdulla Qodiriy

"G'am yuragini ezdi."

Bu iborada **"ezish"** (siqish) fe'li hissiy azobni jismoniy og'riq orqali ifodalaydi. Konseptual metafora: **HIS-TUYG'U — JISMONIY BOSIM.**

c) Usmon Azim

"So'z — bu najot kemasi."

Bu satrda **so'z** — najot beruvchi vosita sifatida tushuniladi. Konseptual metafora: **TIL — QUTQARUV VOSITASI.**

Milliy-madaniy xususiyatlar

O'zbek metaforalari ko'pincha quyidagi asosiy manbalarga tayangan:

- **Tabiat obrazlari:** oy, quyosh, tog'
- **Axloqiy tushunchalar:** or, vijdon, sabr
- **Ijtimoiy tushunchalar:** ota, xalq, el

Masalan:

"Vijdoni uyg'ondi" — majoziy ma'noda: odamda halollik hissi paydo bo'ldi.
→ Konseptual metafora: **AXLOQ — UYQU/UYG'ONISH.**

O'zbek adabiy matnlaridagi metaforalar nafaqat badiiy vosita, balki tafakkurni ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular inson ongi, madaniy qadriyatlar va dunyoqarashini ifodalaydi. Adabiyotdagi metaforik iboralar orqali o'zbek xalqining dunyoni qanday tasavvur qilishi va unga qanday munosabatda bo'lishi ochib beriladi. Kognitiv yondashuv orqali til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik aniq ko'zga tashlanadi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'UYALAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Vohidov, E. (2003). *Saylanma*. Toshkent: O'zbekiston.
3. Qodiriy, A. (1990). *O'tkan kunlar*. Toshkent: Yozuvchi.
4. Azim, U. (2000). *She'rlar*. Toshkent: Sharq.
5. Sharipov, Sh. (2016). *Til va tafakkur: Kognitiv lingvistikaga kirish*. Toshkent: Fan.
6. Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
7. Cherney, V.V. (2010). *Kognitivnaya lingvistika: Uchebnoe posobie*. Moskva: Flinta.